

Kuka pelkää mustaa virusta?

Toimittaja Peik Johanssonilla näyttäisi olleen selkeä missio, kun hän kesän 1994 kokemustensa perusteella ryhtyi laatimaan raporttia *Kuolema Ruandassa*. Hän pyrki oikaisemaan länsimaisen tiedonvälityksen Afrikka-harhoja, jotka ovat vuosikymmenten myötä kasautuneet valkoisen miehen uudeksi syntikuormaksi. Ruandan kansanmurhan uutisointi tarjoaa tässä suhteessa valitettavan havainnollisen esimerkin.

"Olen oppinut ymmärtämään," Peik Johansson kirjoittaa, "että Afrikasta kertovat uutiset kertovat enemmän toimittajien ennakkoluuloista kuin todellisista tapahtumista ja niiden taustoista." Havaintoa seuraa synkkä johtopäätös: "Kuolema on afrikkalaisten kohtalo." (Johansson 1994, 13)

Ruanda-kirjan ilmestymisestä kului joihinkin kuukausia, ja Helsingin Sanomat osoitti Johanssonin sanojen todistusvoiman. Lehden sunnuntaisivuilla ilmestyi helmikuun 5. päivänä 1995 kirjoitus Tappajavirusten jäljillä, joka täytti pyhäpäivän osaston kolme ensimmäistä sivua. Artikkelit oli lainattavana. Se oli ilmestynyt tammikuun alussa *Der Spiegel*issä (2/1995) ja vieläpä Helsingin Sanomien käännöstä laajemmassa muodossa.

Rajusti tiivistäen: Kinaan, Mount Elgonin luolaan on paikallistettu Marburg-niminen virus, jonka sanotaan surmanneen kaksi eurooppalaista. Amerikkalainen tutkimusryhmä saapuu nyt etsimään sitä. Tämän kehystekstien väliin on ripoteltu tietoisuuksia viruksen taustasta ja ylipäänsä virusten luonteesta.

Helsingin Sanomat julkaisi kirjoitukseen kaksi vastinetta, joista toisen laadin itse (HS 10.2.1995). Koska mielipideosaston käsittelyyn, suoritan paluun Kitumin luolan mysteereihin. Kevyenä kommentaarina käytän viimeaikaisia suomalaisia Afrikkaa sivuvia tekstejä. Tulokoon myös todetuksi

asianosaisuuteeni: vietin Keniassa loppuvuodesta 1994 kolmisen viikkoa, ja siitä ajasta usean päivän aivan Mount Elgonin kupeessa.

Tappava virus leviää...

Luultavasti ensimmäinen kysymys, joka sunnuntaihesarin huolellista lukijaa kävi askarruttamaan, koskee ajoitusta. Sen verran paljastuu, että Kitumin luolan uhrit ovat vuosilta 1980 ja 1987. Mutta epäselväksi jää se, miksi asia nousee esille näin monen vuoden jälkeen. Ehkä virologiassa on tapahtunut ratkaiseva käänne? Kenties kirjoitus loppuu järkyttävään uutiseen uusista uhreista? Vai onko Afrikasta löytnyt entistä tuhoisampi virus?

Näihin kysymyksiin lukija joutuu vastaamaan kielteisesti. Minkäänlaista selitystä Kitumin luolan julkisuuspiikkiin ei ilmene. Mutta mitäpä tuosta, onhan kirjoitus niin henkeäsalpaavan vetävästi laadittu, että kaikkiin yksityiskohtiin ei millään malta pysähtyä. Jo ingressi on niin kiehtova, että se kannattaa toistaa kokonaisuudessaan:

"Lymyääkö Keski-Afrikan vuoristossa, elämää kihisevässä maanalaisessa luolassa, pelätty Marburg-virus? Entä miksi jotkut tuhoiset virukset vetäytyvät lyhyen epidemian jälkeen äkkiä kätköihinsä, kuin odottamaan oikeaa hetkeä? Onko aids vain ensimmäinen koko joukosta uusia ihmiskuntaa uhkaavia sairauksia?"

Varsinainen juttu käynnistyy valkoisen miehen saapumisesta Kitumin luolan "ammottavan" suuaukon ääreen. Tutkija Eugene Johnson kumppaneineen esiintyy tietesfilmin sankarin vetimissä. Hän on pukeutunut kirkuvanväriseen pukuun, jonka hengitysilmä suodattuu koneiden avulla, ja joka on mikrobin pelossa ylipaineella suojattu. Tästä on kirjoituksen yhteydessä mainio valokuva.

Sitten tapahtuu kerronnan ensimmäinen leikkaus. Pääsemme seuraamaan viruksen nuoren uhrin, tanskalaispojan viimeisiä vaiheita. Kuvaus on piinallista luettavaa: pojan iho laikuttuu, silmät verestävät, keuhkoihin kerääntyy veristä vaahtoa. Lopulta verta tulvii ihon alle, iho repeytyy ja silmäterät pullis-

tuvat. (*Der Spiegel* ei epäroinyt julkaista kuvia viruksen runtelemista ihmisistä.)

Johnsonin seurueen vastuulla siis on luolassa lymyvän viruksen eliminointi ennen kuin se aiheuttaa vielä suurempaa tuhoa. Periaate on yksinkertainen, mutta nyt ollaan mustan Afrikan sydämessä, modernin teknologian ulottumattomissa. Tutkijat pystytävät luolan eteen leirin ja luolan sisälle kymmeniä häkkeitä, joissa apinat ja marsut houkuttelevat virusta kimppuunsa. Muita ötököitä siepataan valo- ja tarra-ansoilla.

Saalista rupeaa kertymään varsin mukavasti: hyönteisiä saadaan 50 000 kappaletta, ja niiden ohella epämääräinen luku lintuja, lepakoita, rottia jne. Näytteet on lähetettävä analysoitaviksi merten taakse, joten viidakon keskelle ilmestyy suorastaan apokalyptinen taistelutanner: "Luolan edessä oleva teltta muistutti teurastamoa. Eläinten verta ja kudoksia pakastettiin astioihin, joissa tyyppi huurusi."

Maailmaa uhkaa historian suurin katastrofi

Virusahtia on jatkunut kolme viikkoa, kun kirjoituksen näkökulma jälleen avartuu. Tarinaan ilmestyvät ensimmäisen ja viimeisen kerran paikalliset ihmiset — viidakon alkuvomaiset, rehevää elämäniloa pursuavat alkuasukkaat. Heille lankeaa tapahtumia naurullaan kommentoivan kuoron rooli, kuten saamme lukea: "Kaikesta lähistön kylissä naureskeltiin valkoisille, jotka tallustelivat Kitumin luolassa tappamassa eläimiä."

Tätä pilkkaa ei valkoinen mies kestä. Tilanteen kärjistyminen on helppo kuvitella: ulkoavaruudesta pudonneet muukalaiset häänivät omituisissa asuissaan karpäsiä luolassa listien ja häkkejään varjellen. Heidän ympärilleen — tosin kunniottavan välimatkan päähän — muodostuu päivä päivältä tihevä musta rinki. Siinä he ovat, ihmiset Afrikan sydäimestä, kaikesta päätellen ensimmäistä kertaa valkoista miestä katselemassa. Eivätkä he muuta osaa tehdä kuin nauraa villi-ihmisen atavistista naurua.

Olli Löytty kirjoittaa artikkelissaan *Niilin lähteillä* länsimaisen Afrikka-diskurssin säännöistä. Eurosentrisen kielioipin ensim-

mäisen periaatteen mukaan Afrikka on ikuisesti mykkä. Merkitykset Afrikalle luodaan aina ulkopuolelta; afrikkalaiset jäävät valkoisen miehen katseen objekteiksi. (Löytty 1994, 117) Virus kirjoituksen maailmassa ei siten ole mitään merkitystä sillä, ovatko paikalliset asukkaat kärsineet viruksista. "Kuolema on afrikkalaisten kohtalo."

Häväistyjen tutkijoiden työmoraali romahtaa. He lähettävät ilmeisesti porukan juniorin lähimpään kylään olutta hakemaan, ja vetäytyvät hänen palattuaan katseilta suojaan juomia säpimään. Mustan mantereen ylle laskeutuu yö; sankarit hakevat suojaa toisistaan: "Tulivuoren rinteiltä hiipi hyytävää kylmyyttä, mutta tropiikin puilla lämmitetty kamiina antoi lämpöä."

Toistaiseksi on yritys ollut tuokseton. Oliko jo tullut varovaisen johtopäätösten aika? Ovatko tutkijat kenties väräillä jäljillä?

Eivät suinkaan. Salaisuus löytyy juuri täältä, ja vaikeudet todistavat vain siitä, että vihollinen on vetäytynyt entistä syvemmälle. Petoksen kautta se valmistele uutta iskua:

"Kaikesta huolimatta Johnson oli vakuutunut siitä, että tiheikössä piileskelee myös Marburg-virus. Kenties lepakossa tai hämähäkissä tai punkissa. Siellä se lisääntyy ja lisääntyessään muuntuu. Johnson oli varma, että jossakin vaiheessa virus palaa ihmisten ilmoille — mutta kukaan ei tiedä, minkä muotoisena."

Täysi kuukausi on lopulta takana. Luola on tullut kammatuksi perimmäistä kolosta myöten, mutta pienintäkään merkkiä vihollisesta ei löydy. "Marburg-virus oli kadonnut jäljettömiin." Ei muuta kuin teltat kasaan, häkit kyytiin, ja suunta Nairobin lentokentälle.

Joudun jälleen harmittelemaan sitä, että en ottanut Keniassa talteen aiheesta lukemiani kirjoituksia. Ainakin yhdessä artikkelissa kiistettiin koko virusjähdin lähtökohta: kirjoittaja esitti, että Kitumin luolan virus on pelkkää septettä. Tuomion sana kohdistui länsimaiden tiedotusvälineisiin, jotka syylistävät Afrikkaa taas uuden vitsauksen lähettämisestä muun maailman kimppuun.

Analogia idän uhkaan ja Ruokolahden ns. leijonaan houkuttelee lainaamaan vielä

Osmo Pekosta. Hän puhuu tuon "kotimaisen Draculan" yhteydessä kaipuusta alkumetsään ja alkukertomuksiin, mikä poissulkee rationaalisen ajattelun. "Mediatodellisuudessa järjen uni synnyttää hirviöitä." (Pekonen 1994, 119)

Pysy rauhallisena.

Maailikon on tietysti mahdotonta arvioida, kuinka pätevä oli se jäljitysoperaatio, jolla kahden eurooppalaisen kuolema johdettiin Kitumin luolaan. Toivottavasti siitä saadaan joskus perusteellinen arvio. Tässä vaiheessa on tyydyttävä toistamaan vanha sananlasku: ellei tarina ole tosi, ainakin se on hyvin keksitty.

Mutta lääketieteen edustajien kunniaksi on todettava, että Helsingin Sanomien jatkokeskustelussa kumottiin muutamia kärjistyksiä. Heti seuraavan päivän kotimaansivujen "uutiseen" (HS 6.2.1995) haastateltu apulaisprofessori Heikki Peltola vakuuttaa "tuntemattomia tauteja" löytyvän kaikilta mantereilta. Afrikalla ei siis ole niihin yksinoikeutta, vaikka edellisen päivän lehden perusteella juuri niin saattoi arvella.

Edelleen Peltola täsmentää esiintymishavaintojen aikataulua. Viimeksi on Marburg-virus havaittu apinoissa viisi vuotta sitten ja edellisestä ihmishuhrista on todella kulunut kahdeksan vuotta. Huomionarvoinen on myös seuraava virke: "Nopeasti leviävät ja tappavat taudit ovat pelottavia, mutta loppujen lopuksi harvinaisia."

Pelottavia, mutta harvinaisia ... Kirjoituksesta löytyykin mittasuhteita selkeyttäviä rinnastuksia: kun Intiassa kuoli viime vuonna ruttoon 50 ihmistä suuren kohun saattamana, samaan aikaan samassa maassa menehtyi 500 000 henkeä tuberkuloosiin. Ja aids, tuo myöhempien aikojen virusten mediaruhtinas, on vaatinut vajaat kaksi miljoonaa uhria kymmenessä vuodessa. Sen verran ihmisiä kuolee vuosittain tuhkarokoon.

Lisävalaistusta asiaan saatiin taas parin päivän kuluttua (HS 8.2.1995). Mieliopidesaston kirjoituksessa kaksi lääkäriä esittää tarkennetun taulukon virusten alkuperästä ja oireista. He toteavat sangen tyneästi, että

eläimistä tarttuvia viruksia on esiintynyt kautta vuosituhtanten:

"Ihminen on useimmille niistä hyödytön umpikuja. Siksi virus ei ole voinut eikä sen ole tarvinnut sopeutua ihmiseen, eikä ihminen virukseen. — Mahdollisuus siihen, että joku noista viruksista siirtyisi pysyvästi ihmiskuntaan ja säilyttäisi patogeeniset ominaisuutensa on olemassa, mutta vähäinen."

Viimeisin näkemäni viruskommentti löytyy Yliopisto-lehdestä (4/1995). Toimitus kysyy virusopin professori Antti Vaherilta, oliko Helsingin Sanomilla perusteltuja syitä aiheen räväkkään esillepanoon. Vaherin mukaan "asia ei ole tällä hetkellä mitenkään ajankohtainen". Ainoastaan "journalistisia syitä" — sinänsä mukava eufemismi — voidaan nähdä menettelyn taustalla.

Yksi aikamme parhaista jännäreistä!

Lääketieteellisestä ekskursiosta palaan alkuperäiseen tekstiin. Makeasti nauravat naivit, nuo estottomat luonnonlapset, edustavat Afrikkaa ihmiskunnan idyllisenä alkukotina. Tästä pastoraalikuvastosta on Kitumin luola kauhuineen hyvin kaukana. Mutta jalo villi kätkee taakseen verenhimoisen kannibaalin, ja sopivan hetken koittaessa naamiot putoavat.

Olli Löytty mainitsee, että mustan mantereen Janus-kasvojen pimeä puoli sai Euroopassa yliotteen 1800-luvun lopulla. Mielikuva Afrikasta muuttuivat yhä enemmän keskiaikaisen taikauskon värittämään suuntaan. (Löytty 1994, 119-121) Keski-ikään näyttävistä ulottuvan myös Kitumin luolan kertomuksen juuret. Osmo Pekosen mukaan lastenloru Kuka pelkää mustaa miestä? yleisty "mustan surman" synkimpinä vuosina; tuntemattonta uhkaa pyrittiin hallitsemaan personifoimalla kuolema — tai ainakin määrittelemälle sen ihonväri. (Pekonen 1994, 19-22)

Ja itse luola on kuin Afrikka pienoiskoossa: eksoottisten eläinten, kuvottavan saastan, piilevän kauhun vyöhyke. Siitä huolimatta ja tietysti juuri siitä johtuen se vetää valkoista miestä nieluunsa. Psykoanalyytti-

Virustohtori Dustin Hoffman

nen tulkinta onkalon herroista avaisi tilanteeseen aivan uuden perspektiivin, mutta se jääköön alan harrastajien huviksi. Näin tuota varjojen maata kuvaillaan:

"Luolan lattiaa peittää norsujen kuivunut jauhemainen lanta. Luolan katossa kiilluvat lepakoiden rubiinipunaiset silmät; kalliuseinät ovat kauttaaltaan lepakoiden vihreän ulosteen peitossa. Luolassa leopardit vaanivat antiloopeja, vesipuhveleita ja pavianaaneja." (HS 5.2.1995)

Retken ironisen lopputuloksen perusteella kyseessä olikin tyypillinen *Bildungsreise*. Valkoinen mies etsii itseään Afrikassa, sillä musta maanosa tarjoaa peilin, jonka edessä introspektio ilmeisen luontevasti onnistuu. Viidakon salaperäisessä luolassa hän läpäisee siirtymäniitin. Ja luolasta hän poistuu myrkyllisiä kemikaaleja sisältävän suihkun kautta: saasta ei saa kulkeutua kotimaahan. Kiirastulen karaisemana ja puhdistamana hän on valmis palaamaan sivi-

lisaatioon.

Viruskirjoituksen asettuminen seikkailukertomuksen ikimuistoiseen kaavaan kuvastaa myyttien voimaa. Artikkelin on kouluksimerkki pinttyneitä asenteita vahvasta käytännöstä. "Afrikka- uutisia kirjoittavilta tai käsitteleviltä toimittajilta ei välttämättä lainkaan edellytetä etukäteistietoja", ihmettelee Peik Johansson. "Pahinta on se, että maailmankuvaamme työkseen muokkaavat ihmiset eivät usein näytä tunnistavan minkäänlaisia puutteita työnsä tuloksissa." (Johansson 1994, 207- 208)

Tappajaviruksen metsästys siis päättyi valkoisen miehen tappioon. Ainoa näkyvä saavutus on viidakon populaation huomattava harvennus. Mutta jutun viimeiset rivit todistavat, että oikealla asialla oltiin. Washingtonilaisessa eläinkaupassa raivaa uusi tappajavirus — maailman kaikista kaupungeista siis Yhdysvaltojen pääkaupungissa. Satoja apinoita surmata; ih-

misuhreilta välttyään. Mutta läheltä piti, sillä eläintenhoitajien verestä löytyy vasta-aineita, vaikka he eivät olleet apinoihin kosketuksissa. Virus hipaisi heitä ilmateitse.

Tarinan opetus: enää sinun ei tarvitse mennä Afrikkaan asti tartuntoja hakemaan. Voit leikata numikkoo lähiökotisi pihamaalla vallameren takana ja saada viruksen kimpupuusi vastaleikatun ruohon tuoksua hengittämällä. Ne ovat kaikkialla — missään et ole enää turvassa!

Pelottavan hyytävä ensi-ilta

Käytin äsken ilmaisua "kouluesimerkki" tarkoituksellisesti. Ensimmäiset käsityksemme tuosta mustien maanosasta saamme sanomalehtien asemesta tietenkin oppikirjoista. Sen vuoksi näen jotain johdatuksenomaista siinä, että paria viikkoa ennen suurta viruskeskustelua ilmestyi Eeva Pilkkeen artikkeli *Mielikuvia Afrikasta*.

Siinä hän arvioi peruskoulun oppikirjoja niiden Afrikasta antaman kuvan perusteella. Tulos on masentava. Lapset oppivat tuntemaan yhtäältä alkukantaisen ja eksoottisen, toisaalta jännittävän ja vaarallisen mantereen. Pieniä poikkeuksia kyllä on, tekijä myöntää, mutta kokonaisarvosana ei nouse edes välttäväksi. Afrika on kerta kaikkiaan menetetty tapaus: "Se on maailman köyhin ja sairain maanosa, jossa raivoavat kuivuus, taudit ja nälänhätä." (Pilke 1994, 31-32)

Näitä teoksia käytettiin kouluissa vielä 1990-luvun taitteessa. Ei liene vaikea kuvitella, mikä oli tilanne sitä edeltävinä vuosina. Oppikirjojen diskurssi on avoimen rasistista, Eeva Pilke tiivistää havaintonsa, ja kansainvälisyyskasvatuksen jalot periaatteet ovat sen rinnalla tyhjänä kumisevaa juhlapuhetta (Pilke 1994, 34).

Tämä näyttököön syrjäisen Suomen tajunnanmuokausmekanismeista. On korkea aika siirtyä syyllisyyttä suurimpaan ja kauneimpaan — Hollywoodiin. Sieltä löydämme lopulta vastauksen pitkään vaivaneeseen ajoitusongelmaan: mistä syystä

musta tappajavirus suoritti maihinnousun Suomeen nimenomaan helmikuussa 1995?

Helsingin Sanomat ei kelpuuttanut käännöksensä yhteyteen Der Spiegelin kainalokuvaa, jossa kerrotaan virusaiheisista elokuvista. Kenties haluttiin peittää jäljet ja antaa vaikutelma yleisön pyyteettömästä valistamisesta. Yritys olikin hyvin aiheellinen, sillä molemmat lehdet antoivat valjastaa itsensä Afrikka-hysterian lietsontaan Hollywoodin markkinointiosaston kauko-ohjaimina.

Tänään, maaliskuun viimeisenä päivänä, kun viimeistelen tätä tekstiä, saa Suomen ensi-iltansa elokuva *Tuntematon uhka* (Outbreak). (Käyttämäni väliotsikot on poimittu elokuvan mainoksista.) Juoneltaan se on fiktiivinen, mutta peruskuvio on lehtien palstoilta tuttu: afrikkalainen virus häiritsee amerikkalaisen pikkukaupungin ja kohta koko maailman rauhaa. Helsingin Sanomien kriitikon mukaan elokuva "käsittelee viime aikoina paljon ruodittua ja ajankohtaista aihetta" (HS 31.3.1995). Ympyrä on valmis: asia on tietysti ajankohtainen, koska sitä on

näyttävästi esitelty lehdessä.

Yhdysvalloissa elokuvan ensi-ilta oli myös maaliskuussa 1995, ja kassoilla kilahdelti heti lupaavasti. Alunpitäen oli muuten aiheena filmatisoida tositarina "zairalaisen" Ebola-viruksen aiheuttamasta uhasta. Käsikirjoituksesta käytiin ankara huutokauppa, kunnes keksittiin, että "liian tieteellisenä" sillä ei olisi vetovoimaa, ja päädyttiin fiktion. (New York Times 19.3.1995)

Mitä ihmettä? Jäikö studioissa lukematta kuvaus Ebola-viruksen niehumisesta ihmisruumiissa? Eikö tällaisella viruksella muka ole kaupallista potentiaalia: "Se hyökkää munuaisten, maksan ja ihon soluihin ja tekee niistä virusmassaa. Hapen saanti tyrehtyy. Aivoihin, maksaan, suolistoon, kiiveksiin ja rintoihin syntyy kuolioita. Verisuonten seinämiin syntyy aukkoja, ja niistä sydän pumpkaa verta rintaonteloon." (HS 5.2.1995)

Siinäpä haastetta Hollywoodin erikoistehostevelhoille.

Erkki Vettenniemi

Kirjallisuus

Johansson, Peik (1994) *Kuolema Ruandassa*. Helsinki: Like.

Löyty, Olli (1994) Niilin lähteillä. Tutkimusmatka länsimaiseen Afrikka-diskurssiin. Teoksessa Kylmänen, Marjo (toim.) *Me ja muut*. Kulttuuri, identiteetti, toiseus. Tampere: Vastapaino, 113-130.

Pekonen, Osmo (1994) *Danse macabre*. Eurooppalaisen matkakirja. Jyväskylä: Atena.

Pilke, Eeva (1994) Mielikuvia Afrikasta. Mitä peruskoulun oppikirjat kertovat? *Kulttuuritutkimus* 11(1994):4, 29-34.